
KÖNYVEK

Rosi Braidotti, *The Posthuman* (Cambridge: Polity Press, 2013), 229.

A filozófiai poszthumanizmus területének elismert és gyakran idézett gondolkodója Rosi Braidotti, akinek nagyszabású, átfogó igényű könyve a poszthumanizmus diskurzusába is kiváló bevezetőül szolgálhat. Legalábbis abba az irányzatába, amely a kontinentális filozófia hagyományából építkezik, elsősorban a hatvanas, hetvenes évek posztstrukturalista gondolkodóit és főképp a foucault-i szubjektumelméletet tekintti előképének, és amelyre rendszerint kritikai poszthumanizmus néven hivatkoznak. Braidotti világosan és arányosan tagolt műve négy fejezetre van felosztva, de egyetlen központi kérdésfeltevés köré rendeződik: hogyan kell elgondolnunk a poszthumán szubjektumot. Braidotti ambíciója egy olyan szubjektumelmélet kidolgozására irányul, amely számot vet a jelen viszonyaival, egyaránt reflektálva a kor tudománystechnológiai vívmányaira és a fejlett kapitalizmus jellegzetességeire.

Az első fejezetben (*Post-Humanism: Life beyond the Self*) Braidotti a humanizmus szubjektumfelfogásának problematikussága mellett érvel, majd felvázolja a poszthumanizmus (hangsúlyozottan csupán egyik lehetséges) genealógiáját, rámutatva a folytonosságra a posztstrukturalista gondolkodók antihumanista törekvései és a poszthumán elméletek között. Ugyanakkor a humanizmus és az antihumanizmus zsákutcába jutott vitáján való túllépésként értékeli a poszthumanizmust, mivel az új, kreatív utakat kínál a szubjektivitás meghatározására. A második fejezetben (*Post-Anthropocentrism: Life beyond the Species*) az antropocentrikus gondolkodás korlátaira hívja fel a figyelmet, és az állatokkal, a technológiával, valamint a Földdel való kapcsolat újragondolására törekszik. Ennek érdekében egy olyan vitalista-materialista ontológiát dolgoz ki, amely kivezet az antropocentrikus gondolkodás területéről, és éppen ezért egyenlőbb és etikusabb viszonyok kialakításának az alapja lehet.

A harmadik fejezet (*The Inhuman: Life beyond Death*) kettős célt követ: egyfelől elhatárolja egymástól a modernitás embertelen aspektusait és a specifikusan a poszthumán érára jellemző embertelen gyakorlatokat, amelyeket elsősorban a fejlett kapitalizmusból és annak újfajta technológiájából vezet le (ide sorolja többek közt a gazdasági válság és a klímaváltozás következményeit, a fegyveres humanitárius intervenciókat, a terrorizmust, az újfajta háborús technológiákat stb.). Másrészt egy olyan lehetséges, pozitív értelmét is meghatározza az embertelen fogalmának, amely szintén a materialista-vitalista ontológiából következik, és amely lehetővé teszi a halálhoz való viszony újragondolását, kollektív és személyes szinten egyaránt. A negyedik fejezetben (*Posthuman Humanities: Life beyond Theory*) arra a kérdésre igyekszik választ adni, hogy milyen szerepet tölthetnek be a humán tudományok – és az egyetlen intézménye – az átrendeződött tudományos mezőben; mennyiben képesek érvényes nyelvet kínálni a poszthumán játéktér leírására, amelyet a különböző technológiához kötődő tudományágak dominálnak. Ezek mellett azok a termékeny interdiszciplináris megközelítések jelentenek konkurenciát a bölcsészettudományok számára, amelyeket angolszász területeken a *studies* megjelöléssel illetnek (*gender studies, postcolonial studies* stb.). Braidotti inspirációforrásként tekint ezekre – szubjektumelmélete sokat merít a feminista és posztkolonialista elméletek antiuniverzalizmusából. Braidotti elutasítja a bölcsészettudományok jelentéktelenné és időszerűtlenné válásának narratíváit és a jelenlegi válságban a megújulás, az új, kreatív eszközök kifejlesztésének lehetőségét fedezi fel. Ugyanakkor a tárgyterület és világlátás tekintetében hagyományosan antropocentrikus humán tudományok esetében az alapok újragondolásának szükségességére is felhívja a figyelmet.

Braidotti szubjektumelméletének megalkotása során abból indul ki, hogy az a szubjektivitáskonceptió, amelyet univerzális érvényűként és természetesként tapasztalunk meg, csupán hu-

manista szubjektumideál, tehát nem független történeti és társadalmi tényezőktől. Rávilágít ennek normatív és kirekesztő jellegére, mivel olyan bináris oppozíciókat képez meg, ahol a humanizmus emberideálja és a tőle különböző, alacsonyabb rendűként megjelölt „másikok” állnak szemben egymással. Braidotti azt állítja, hogy ez az emberkép inherens módon szexista, nacionalista, rasszista és eurocentrikus, és egyértelműen felelőssé tehető azokért az elnyomó gyakorlatokért és rendszerszintű erőszakos cselekedetekért, amelyek azok ellen irányulnak, akik nem tartoznak bele a humanizmus szubjektumfogalmába. Braidotti szerint a humanizmus története tele van „beváltatlan ígéretekkel és el nem ismert brutalitással”, éppen ezért égető szükség van a szubjektivitás újragondolására.

Braidotti olyan nem individualista és nem a racionális tudatra épülő szubjektummodellt dolgoz ki, amely az én és a környezet kapcsolatából indul ki. Olyan függőségi viszonyt ír le, ahol a felek kölcsönösen részt vesznek egymás szubjektivitásának kialakításában. Braidotti nem csupán a többi emberrel, hanem a non-humán „másikokkal” – az állatokkal, a növényekkel, a technológiával és magával a bolygóval – való szoros és bensőséges viszonyunkat is kiemeli. A szubjektumot nem egységként gondolja el, hanem relacionális létezőként: sokféle erő kereszteződésében álló, „emberi és non-humán, földi és kozmikus, adott és létrehozott” tényezők bonyolult hálózataként.

Ugyanakkor elhatárolódik attól az állásponttól, amely – a biokapitalizmus, a klímaváltozás és egyéb fenyegetettség miatti – közös sebezhetőségen, illetve annak tudatán keresztül gondolja el az élőlények összekapcsolódását, rámutatva az elképzelés rejtett humanista premisszáira. Ehelyett egy olyan metafizikai keretbe illeszti szubjektumelméletét, amely lehetővé teszi az összetartozás pozitív értelmének kidolgozását. Braidotti Spinoza monista ontológiájából indul ki, de teóriáját a technológia, az idegtudomány, a kognitív tudomány és az informatika terén elért legújabb fejlesztésekre való hivatkozással is megtámogatja. Egy olyan vitalista, materialista ontológiát képvisel, amely az anyag önszerveződő (autopoétikus) struktúrájának tételezésével kerül el test és lélek, illetve természet és kultúra dualizmusát.

Ontológiájának alapegysége a *zoé* (az élet) fogalma, amely megelőzi az individuális létezést és

összeköt egy mással minden élő. Az önszerveződő, intelligens anyagból kiinduló materializmus teszi lehetővé az antropocentrizmus meghaladását, és egy olyan álláspont kialakítását, amely megnyitja a teret az állatokkal, a növényekkel, a technológiával és a Föld bolygóval való viszony új alapokra helyezése előtt, immár nem az úr-szolga viszony mintájára elgondolva, hanem kvázi egyenlő felek kapcsolataként. Braidotti állítása szerint ez az ontológiai álláspont lehetővé teszi a halálhoz fűződő viszonyunk újraírását is. A *zoé* olyan állandóan mozgásban lévő kozmikus energiaként, a keletkezés folyamatos mozgásaként fogja fel, amely személytelen és embertelen. Az embertelen másik, pozitív értelme tehát a keletkezés vitális áramlata, amelyben feloldódik élet és a halál dualizmusa, és ahol a halál pusztán a *zoé* egyik állapotaként jelenik meg (mint a szubjektum érzékelhetetlenné válása).

A könyv az elméletalkotás stratégiáira is javaslatot tesz – kiolvasható belőle, hogy Braidotti hogyan képzel el a filozofálás poszthumán módját (amelyet a kritikai elmélet megújításaként is értekel). Gondolkodásának két fontos jellegzetessége a törekvés az afirmatív gondolkodásra és az ismeretlenné tétel stratégiája (*tactic of defamiliarization*). Az afirmáció terminusát Braidotti – Deleuze nyomán – a természetlen kritika ellenfogalmaként használja. Olyan megközelítést indítványoz, amely a kritikát a gondolkodás kreatív, új útjainak keresésével kombinálja – magát a filozófiát eleve fogalmak teremtéseként határozza meg, akárcsak Deleuze. Ezzel összefüggésben vezeti be az ismeretlenné tétel taktikáját. Ez olyan filozófiai praxist jelent, amely szembe megy azzal a – Braidotti szerint akadémiai körökben is túlságosan elterjedt – gondolkodásmóddal, amely vélekedésekre (*doxa*) támaszkodva alakítja ki álláspontját, és a józan észre hivatkozva devalvál minden eredeti, kreatív – és épp ezért esetenként konstraintív – elképzelést. Braidotti a filozófia feladatát éppen hétköznapi meggyőződéseink, és így a domináns, normatív nézőpont és reprezentáció megkérdőjelezésében látja. Az ismeretlenné tétel stratégiájának célja végső soron a gondolkodás túllépése a rögzített énen, s ilyen értelemben ez a módszer szorosan összekapcsolódik a szubjektivitás problematikájával.

Kovács Eszter, Iszlámismeret Csehországban a 16–17. század fordulóján (Budapest: PPKÉ BTK Történettudományi Intézet, OSZK, 2017), 247.

Kovács Eszter 2009-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában szerzett PhD fokozatot. Kutatási területe a cseh–magyar kapcsolatok a 16–18. században. 2015-ben adta ki „*Légy cseheknek pártfogója, magyaroknak szószólója...*”: *Cseh–magyar jezsuita összefüggések a kezdetektől* című monográfiáját. Kezdetben érdeklődése a két nemzet közötti kapcsolatok feltérképezésére irányult, a cseh anyag szisztematikus vizsgálata során azonban kérdésirányai megváltoztak. Ennek eredményeképpen vizsgálata centrumába a cseh irodalomban felbukkanó török és iszlám hatás került. 2017-ben jelent meg *Iszlámismeret Csehországban a 16–17. század fordulóján* című kötete. A szerző két nagyobb részre osztja munkáját. Az első részben bemutatja a török és az iszlám témájának megjelenését a 16–17. századi cseh irodalomban, különös tekintettel Bartoloméj Dvorský *Proti Alchoranu Totiž Zakonu Tureckemu a Saracenskému a falessnému gijch náboženstvíj* (1542) és Václav Budovec *Anti-Alkorán to gest: Mocnj a nepřemoženj důvodowé toho, že Alkorán Turecký z ďábŕa possel, a to půwodem Aryánů s wědomým proti Duchu Swatému rauhánjm* (1614) című cseh nyelvű munkáira. A második részben százhatvan oldalas fordítást közöl a már említett két mű legjellemzőbb részéből, amelyet közösen készített el Boros Attilával.

A *török és az iszlám a 16–17. századi cseh irodalomban* című első alfejezetben röviden összefoglalja a mohácsi csatát követő csehországi helyzetet. A csatavesztés után a cseh korona országainak fel kellett ismerniük, hogy az oszmán-török fenyegetés valós veszély. A 16. század első felétől egyre nagyobb teret kapott a török téma a cseh irodalomban. 1542-ben jelent meg az első jelentősebb cseh nyelvű *Korán*-cáfolat, Bartoloméj Dvorský *utraquista* teológus műve.

A második alfejezet röviden bemutatja Dvorský életrajzát, munkamódszerét és legjelentősebb művét. Dvorský Kralóvban született. Prágában szerzett bakkalaureusi fokozatot 1522-ben, majd az *utraquista* egyház papjává szentelték. A *Proti Alchoranu* írásakor kouřimi plébános volt. Fontosnak tartotta, hogy felhívja a figyelmet az isz-

lám vallás veszélyeire, mivel úgy vélte, tanai egyszerűek, kellemes életet ígérnek és nagyon hasonlóak a keresztény valláshoz. Művében ezért úgy polemizált az iszlám vallással, hogy előszámlálta mindazokat a keresztény hittételeket (áteredő bűn, Jézus Krisztus istensége, Szentháromság), amelyeket az iszlám hit elutasított. Összehasonlította a *Koránt* és a *Bibliát*, hogy bizonyítsa, a két könyv közötti hasonlóság csak látszólagos.

A keresztény felekezetek közötti hitvitákban mind a katolikus, mind a protestáns tábor sugalmazott könyvként fogadta el a *Bibliát*. Az iszlámmal folytatott polémia során azonban nincs közös pont a szemben álló felek között, ezért a *Korán*-cáfolat belső logikája egészen másként épül fel. Könyve első részében Dvorský összefoglalja a két vallás hittételei közötti legfőbb különbségeket. Minthogy elsősorban hitükben bizonytalan keresztényeknek írja ezt a fejezetet, nagy hangsúlyt fektet azokra a keresztény hittételekre, amelyeket az iszlám vallás elutasít, de a keresztény vallás számára a legmélyebb tanítások, ezért a legnehezebben megérthetőek is. Mindezen tételek bizonyításához legfőbb forrása a *Biblia*, ritkábban hivatkozik Alexandriai Szent Cirille, Aquinói Szent Tamásra, a szentviktori iskola teológusaira, Avicennára és Averroësre. Végül a török hódítás okait részletezi. Elődeihez hasonlóan az isteni büntetés eszközeként tekint a törökökre. Úgy véli, hogy csak akkor győzhetik le őket a keresztények, ha bűnbánatot tartanak, és erkölcsileg megújulnak.

A kötet *II. Piusz pápa* című harmadik alfejezete röviden bemutatja Aeneas Sylvius Piccolomini iszlámpolemikái írását, amelyet 1604-ben Šimon Lomnický z Budče fordított csehre. Ez egy *II. (Hódító) Mehmednek* írott, ténylegesen el nem küldött, de már a 15. században nyomtatásban is közzétett levél, amelyben a pápa vallási, világi és humanista érvekkel próbálja bizonyítani a keresztény hittételek igazságát. Arra próbálja rávenni Mehmedet, hogy térjen át keresztény hitre, és így lehetővé válhat számára a Német-római Birodalom császári trónjának az elnyerése és az Európa fölötti uralom.

A negyedik alfejezetben Kovács Eszter részletesen bemutatja Budovec életét, munkásságát és legfontosabb munkáját, az *Anti-Alkoránt*. Václav Budovec 1551-ben született Červené Janovi-

cén. Wittenbergben tanult. 1577 őszén Joachim Zinzendorf császári követ kíséretében utazott Konstantinápolyba. Útja során elsajátította az arab és a török nyelv alapjait és megismerkedett az iszlám vallással. 1584-ben tért vissza Prágába, az *Anti-Alkoránt* már ott állította össze. 1614-ben engedélyezték a kiadását, ami összefüggött a protestánsok javuló csehországi helyzetével. Budovec a rendi felkelés idején a téli király feltétlen híve volt. A fehérhegyi csatát követően elfogták, és 1621. június 21-én huszonhat társával együtt kivégezték.

Noha Budovec műve megírásakor fenyegető veszélynek érezte a török európai jelenlétét, politikai érdeklődését két egymással szorosan összefüggő kérdés határozta meg: az egyik a protestánsok helyzete a Habsburg Birodalomban, a másik a török európai térnyerése. Műve forrásként Theodor Bibliander latin *Korán*-kiadását és a *Bibliát* használta fel. Elődjéhez hasonlóan összevetette a *Koránt* és a *Bibliát*, nehogy az előbbi a vallások közötti hasonlóságok miatt vonzóvá váljon a keresztény olvasók számára. Az *Anti-Alkorán* célja, hogy a törökkel harcoló keresztény vitézek számára iránymutatást adjon. Munkája az előszót követően három nagy fejezetre tagolódik. Műve bevezetőjében saját konstantinápolyi tapasztalatait mondja el. Az első részben Bibliander latin nyelvű munkájáról ad cseh nyelvű összefoglalást, amelyben ismerteti az iszlám vallás tételeit és bemutatja a *Koránt*. A második részben saját véleményét mondja el az iszlám vallásról. Ebben a fejezetben Budovec kitér a keresztények ellen felhozott muszlim vádakra, a felekezetek közötti ellentétekre és a *Biblia*-hamisítás vádjára. A harmadik fejezet több alfejezetre áll, az első az emberi történelmet egy nap történéseihez hasonlóan huszonnégy órára osztja. A tizenkettedik órára helyezi Jézus születését, a huszonnegyedik órára Jézus második eljövételét és a végítéletet. Budovec könyvét két bibliai idézettel zárja (Józs 23, 14–16. és Iz 25, 7–8.). 1616-ban kiadta *Circulus horologi lunaris et solaris* című latin nyelvű művét, amelyben tartalmi és szövegszerű átfedések találhatóak az *Anti-Alkorán*nal. Mindkét mű hitvéddő irat, amelyekben kifejeződik a szerző véleménye a végítélet napjának közeledtéről. Luther Márton és Philipp Melancthon törökképe is szoros kapcsolatú ezekhez az elképzelésekhez. Budovec szemléletmódjára nagyobb hatással

vannak a lutheri-melancthoni hagyományok, mint a huszita tradíció.

A kötet második részében Kovács Eszter Dvorský és Budovec műveinek legjellemzőbb részleteit adja közre magyar fordításban. A kötet első részében kifejtett gondolatmenetet bemutató szövegrészeket gyűjtötte ki (Dvorský művéből az előszót követő 1–4., 10–12., 15., 18. és 25. könyvet, Budovec *Korán*-polemikájából pedig hosszabb-rövidebb egységeket).

Magyarországon nemrég Kecskeméti Gábor 2007-ben megjelent, „*A böcsültre kihaladott ékes és mesterséges szöveg, írás*”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján* című monográfiája ismertette Václav Budovec életét, konstantinápolyi követi tevékenységét és a huszonhét cseh vértanút övező legendát. A témával kapcsolatos összefüggések szempontjából fontos megemlíteni Szörényi Lászlónak a 2008. évi akadémiai közgyűlésen Mátyás királyról elmondott előadását is, amelyben részletesen elemzte II. Pius nevezetes levelét és annak politikai hátterét. E kutatások eredményeit Kovács Eszter nem használta fel újonnan megjelent kötetében.

A szerző nem törekedett arra, hogy a teljesség igényével áttekinthesse Dvorský és Budovec tevékenységét és magyarországi kapcsolatait. Ehelyett a török és az iszlám témájának megjelenését vizsgálta a 16–17. századi cseh irodalomban a két szerző *Korán*-polemikáján át. A kötet hiánypótló munka, mivel vizsgálata unikális módon a magyarországi irodalomtörténetben kevésbé ismert két cseh nyelvű *Korán*-cáfolat gondolatmenetének részletes bemutatására helyezi a hangsúlyt, és először ad közre a művekből hosszabb-rövidebb fordításokat magyarul.

PAPP INGRID

BARTHA-KOVÁCS Katalin, PENKE Olga, SZÁSZ Géza szerk., Programok és tanulmányok, FLEA (Felvilágosodás – Lumières – Enlightenment – Aufklärung), 6 (Szeged: JATE Press, 2017), 216.

A Szegedi Egyetem Francia Tanszéke által 2012-ben elindított tudományos szakfolyóirat legújabb száma – Szász Géza előszavának címét átvéve – a felvilágosodás-kutatás új irányainak

bemutatására vállalkozik. Amint azt az előző szerzője is hangsúlyozza, a kiadvány a tanulmányok sokféleségén keresztül az interdiszciplináris megközelítés melletti elköteleződést igyekszik demonstrálni, erre hivatott utalni a kötet címében szereplő „program” szó. Ezen elv mentén a huszonegy tanulmányt felvonultató kötet három részre tagolódik: a legnagyobb rész franciá tematikájú írások *Irodalom és filozófia, Esztétika és művészetelmélet, Eszme- és művelődéstörténet* címszavak alatt szerepelnek. A sorozat elnevezésében négy nyelven is felváltalt eszmétörténeti korszak, a felvilágosodás kronológiai határait tudatosan kiterjesztő szemlélet magyarázza, hogy egyes tanulmányok kilépnek a 18. század kereteiből, visszanyúlnak a 17., sőt a 16. századig, illetve átvezetnek a 19. századba. Ez az időbeni kiterjesztés, csakúgy, mint az interdiszciplináris megközelítés, mindenképpen örvendetes, hiszen reflektál az egyre inkább teret nyelő francia és angolszász gyakorlatra.

Az első nagy tematikus rész Albert Sándor Condillac nyelvfilozófiájáról írt tanulmányával indul, melyben a szerző – Condillac munkásságának elemzésén túl – kiemeli a nyelvről való 18. századi gondolkodás nem kellőképpen elismert jelentőségét, s egyben hiányolja a legfontosabb szerzők műveinek magyar fordítását. Aradi Csenge Eszter az angolszász eredetű kognitív metaforaelmélet tükrében elemzi Pascal és La Rochefoucauld műveit, és az interdiszciplináris vizsgálódás ezen új módszertani lehetőségével egyben illusztrálja is a kötet programadó célkitűzését. Orbázi Melinda Lesage pikareszk regényeiről írt tanulmányának egyik fontos, újszerű eleme, hogy vizsgálatába bevonja az író elfeledett műveit is (*Estevanille Gonzalez, Le Bachelier de Salamanque*). Ízelítőt kapunk még Penke Olga készülő monográfiájából, amely *Magyar Voltaire* címmel dolgozza fel a francia gondolkodó hazai recepciójának történetét. Átfogó tanulmányát egy rendkívül hasznos függelékkel, Voltaire magyar fordításainak időrendi táblázatával egészíti ki, melyben a kiadási év mellett feltünteteti a fordítót, illetve a szöveg műfaját és témáját. Az első tematikus rész lezárásaként Székesi Dóra különösen eredeti tanulmányát olvashatjuk a francia „monstruosité”-fogalom magyarországi hatásáról.

A második tematikus egységre pozitív értelemben nyomja rá bélyegét a nyitó tanulmányt

jegyző Bartha-Kovács Katalinnak a 18. századi festészethez kötődő művészetelméleti munkássága. Ő maga egy készülő Watteau-tanulmánykötet előszavával jelentkezett, melyben a „világtérítő” festő 21. század eleji aktualitását emeli ki. Szól a Watteau-kötet írása során felmerülő kérdésekről, problémákról, az újszerű megközelítés nehézségeiről. A továbbiakban Bartha-Kovács Katalin három tanítványának írásait olvashatjuk: Molnár Luca rendkívül eredeti témához nyúlt, amennyiben Watteau művészetét veti össze a festőről szóló 18–19. századi költeményekkel. Prohászka Erzsébet munkáját egy igazságtalanul lenézett, de az utóbbi időben újra felfedezett területnek szenteli, tanulmánya ugyanis a társadalmi viszonyok tükröződését vizsgálja a „kis műfajok” kategóriájába tartozó 17–18. századi zsáner- és portréfestészetben. Részben a festészet műfajánál maradván, Szabolcs Enikő az előzőnél jóval kurrensebb témával, a romok poétikájával foglalkozik, Diderot-tól Chateaubriand-ig vizsgálva ezt a fontos képzőművészeti és irodalmi toposzt. A második tematikus részben kapott helyet Fogarasi György tanulmánya, melyben a 18. századi esztétikai gondolkodásban központi szerepet játszó „fenséges” fogalom korabeli brit elméleteit tekinti át, míg Ocsvai Dóra a víz 18. századi szimbólumrendszeréről írt doktori disszertációjának főbb téziseit és elemzési szempontjait foglalja össze, és felvázol egyéb lehetséges, szintén a víz szimbolikájához kapcsolódó kutatási irányokat.

Az eszme- és művelődéstörténettel foglalkozó utolsó rész mutatja a tematikai szempontból legváltozatosabb képet. Balázs Péternek a belga nemzettudat kialakulásáról szóló tanulmánya egy készülő és magyar nyelven hiánypótló műbe nyújt bepillantást. Hasonlóan hiánypótló Kovács Eszter Madame du Châtelet-nek, a francia felvilágosodás ithon kevésbé ismert alakjának szentelt írása, illetve Granasztói Olga érdekes kultúr- és társadalomtörténeti tanulmánya a 18. század végi német származású magyarországi könyvkereskedőkről, melyben bemutatja e réteg kulcsszerepét a „külföldi, modern, szekularizálódott irodalom” hazai terjesztésében. Ez utazási irodalom erősebben reprezentált témakörébe tartozik Gausz Ildikó írása az első nyomtatott francia útikönyvről, illetve Sulyok Anita Casanova-tanulmány, melyben a velencei kalandort utazóként,

útleíróként tárgyalja. Szász Géza a – 19. századra klisévé váló – konstantinápolyi utazás Magyarországot érintő szakaszáról szóló irodalom bemutatására vállalkozott. A tisztán történelmi tárgyú írások közé tartozik Hegyi Ádám tanulmánya a 18. századi Békés megyei hétköznapi élet egyháztörténeti forrásairól, Péter Róbert írása a szabadkőművesség kutatásának új irányairól, Tóth Ferenc tanulmánya, amely a történettudomány új eredményeire támaszkodva tekinti át Bercsényi László életútját, illetve Vajda Zoltán írása az amerikai fehér nők közötti osztálykülönbségekről Thomas Jefferson értelmezésében.

Végezetül mindenképpen kiemelendő e több éve létező tudományos fórum egyik jelentős érdeme, mégpedig az, hogy megnyilvánulási lehetőséget kínál ifjú kutatóknak is, így a legújabb kötet szerzői között a szegedi Francia Tanszék és más intézmények oktatóin kívül ismét szerepelnek a francia irodalmi doktori program hallgatói, elismerést érdemlő, rendkívül színvonalas tanulmányokkal.

CSEPPENTŐ ISTVÁN

Réka LENGYEL, Gábor TÜSKÉS ed., *Learned Societies, Freemasonry, Sciences and Literature in 18th-Century Hungary. A Collection of Documents and Sources* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete, 2017), 247.

A 18. század közepétől kezdődően néhány magyarországi tudós, írói csoport vagy akár egyetemi oktató számára sürgető kérdéssé vált a tudományos munka intézményesítése, nem csupán az egymástól távol levő kutatói életművek központosítása, hanem a tudományos gondolkodás legitimitásának biztosítása céljából is. Ha a magyar felvilágosodás egyik legfontosabb törekvésének ezt az intézményesítést tekintjük, akkor talán joggal beszélhetünk a felvilágosodás-projekt kudarcáról, hiszen a 18. század végén, a 19. század legelején csak ideiglenesen működhetett egy-egy ilyen tudós társaság, és annak ellenére, hogy a 19. század harmincas éveiben végre megalkul, és azóta folyamatosan működik a Magyar Tudományos Akadémia, a tudományos gondolkodás hasznossága időről-időre megkérdőjelező-

dik, a tudományos intézmények léte pedig veszélybe kerül. Hogy mennyire nehéz tudományos innovációkat felmutatni egy intézmények nélküli társadalomban, arra jó példa volt a 2017 októberében megrendezett *Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa* című konferencia és a *Fénykeresők. Felvilágosult társaságok, irodalom és tudomány Közép-Európában* című kiállítás, mely az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének XVIII. Századi Osztálya és a Magyar Nemzeti Múzeum együttműködésében, a Humboldt Stiftung támogatásával jöhetett létre. A konferencia kísérőkötetje volt a fenti nagyon értékes forráskiadvány Lengyel Réka és Tüskés Gábor szerkesztésében, valamint ugyancsak ekkor jelent meg a kiállítás katalógusa is.

Ahogy a konferenciának, úgy ennek a kötetnek is jól kitapintható célja, hogy a magyar törekvéseket elhelyezze az európai folyamatokban, hogy rávilágítson arra, hogy ezek a tervezetek egy alapvetően európai felvilágosult gondolkodási stratégia adaptálásai voltak a magyar viszonyokra. Míg a magyar kutatás folyamatosan hivatkozott az európai párhuzamokra, a német, francia vagy angol szakirodalomban a legritkább esetben találkozunk azzal a jelenséggel, hogy referenciaként magyar próbálkozásokat említene meg. Ezért is üdvözlendő a törekvés, hogy a gyakran kéziratban maradt, vagy a nyelvi elszigeteltség miatt ismeretlenül heverő szövegeket most bekapcsolják a nemzetközi szakirodalomba.

A kötet két fő részre oszlik, az első fejezet az akadémiai mozgalom és tudós társaságok történetének tizenhét forrásszövegét, a második pedig a szabadkőművesség magyarországi történetéhez köthető tizenhárom textusát tartalmazza. Vannak itt programszövegek, tervezetek, beszédek, levelezésrészletek, jelentések és regényrészlet is, tehát nem a műfaji koherencia, hanem a tematika határozta meg a szerkesztők választásait. Az átláthatóság természetesen korlátokat szabott, mégis megpróbált teljességre törekedni: a szövegek időbeli szórása a 18. század harmincas éveitől a századvégig tart, és térben is átfojga a Marosvásárhelytől Bécsig terjedő keletnyugati tengelyt. A kötet minden bizonnyal láthatóvá kívánja tenni azt a bizonytalanságot is, ami az egyes tudós társaságok nyelvválasztását

illeti: a 18. században szinte ugyanolyan jogosultsága lehet azoknak az elképzeléseknek, amelyek a latin nyelvű tudományosságot preferálják, vagy amelyek az eljövendő tudós társaság nyelvének a birodalom közös – bár csak rövid ideig hivatalos – nyelvét, a németet tekintik. A latin és német nyelvű szövegeket tehát a szerkesztők eredetiben közlik, bár természetesen ezekben az esetekben sem marad el a rövid, angol nyelvű bevezető, amelyben mind a szerző törekvéseit, mind pedig az olvasható szöveg(részlet)et kontextualizálják. Továbbgondolandó kérdéseket vet fel az az itt felszínre kerülő probléma, hogy míg a 18. század végére egyre fontosabbá vált a magyar nyelvű tudományosság megteremtésének igénye, és így a tudományos törekvések összefonódtak a nemzeti nyelvű tudományosság problémakörével (a tudós társaságok emiatt gyakran nyelvművelő csoportosulásokból alakultak ki), most éppen az ennek a paradigmának a jegyében magyar nyelven született szövegek szorulnak fordításra azért, hogy nemzetközi kontextusban is értékelhetővé váljanak. Így ezeket a szerkesztők angol fordításban közlik, s természetesen ezekben az esetekben sem marad el a kontextualizálás. Bár mind a tervek kudarcára, mind pedig az államberendezkedés miatt hátráltatott törekvésekre magyarázatot kaphatunk, véleményem szerint még így is nehéz lesz követni egy külföldi olvasónak, hogy az egyes városokhoz köthető intézményi törekvések hogyan is kapcsolódhattak össze, kialakulhatott volna-e egy központosított, a megszólalás autoritását is biztosító intézményrendszer. Ilyen szempontból talán segíteni lehetett volna a megcélzott nemzetközi közönséget a nyelvválasztás koherenciájával. A kötet végén található angol nyelvű rövid biografikus összefoglalókban például zavart okozhat, hogy míg Marosvásárhely vagy akár Nagyszeben csupán a magyar néven szerepel, Bécs angolul, Trencsén vagy Lőcse esetében zárójelben a mai szlovák név is fel van tüntetve (Pozsony esetében nem), Varasd a német néven található, a nagyszebeni St. Andreas zu den drei Seeblättern páholy neve kizárólag magyar nyelven olvasható. Egy magyar nyelvű olvasónak minden bizonnyal nem okoz problémát a fent jelzett zavar, a megcélzott nemzetközi olvasóközönség esetében viszont még akár az is problémás lehet, hogy a Szent András páholyként megnevezett szabadkőmű-

ves csoportot a kötet más helyein a német névvel illetett csoportosulással azonosítsa. Mindez persze nem von le semmit a vállalkozás értékéből: azáltal, hogy a német, latin, magyar nyelvű akadémiai törekvések, az ezeket szorgalmazó tudósok egymás mellé kerülnek ebben a kötetben, talán az is láthatóvá válik, hogy a szabadkőművesség és az akadémiai mozgalom milyen mértékben járult hozzá a korabeli társadalom európai szintre emeléséhez.

BIRÓ ANNAMÁRIA

